

סדר חיבור מסכתות ספר המרדכי

הקדמה

ספר המרדכי שקיבל **רבינו ישראל מברונא** (ק"ס - ר"מ) מאבותיו ורבותיו ולמד בו, היה ספר 'מרדכי' של אושטרייך, וזהו סתם 'מרדכי' המובא בדבריו. אבל ספר 'מרדכי' של ריינוס¹ לא בא לידו ולא היה לפניו. כך מבואר בשני מקומות בשו"ת מהר"י מברונא¹.

אך ספר 'מרדכי' של ריינוס¹ בא לידי **מהר"י ברונא**, רק דרך כלי שני: או דרך הגהות מהר"מ קלויזנר ל"קיצור פסקי הרא"ש", שהמרדכי שהוא מעתיק הוא 'ריינוס'. או דרך ספר 'מרדכי קטן' לרבינו שמואל משליצשטט ש'המרדכי' שהוא מקצר הוא 'ריינוס'.

והנה כתב מהר"י מברונא במקום אחר (שו"ת מהר"י מברונא סימן רי):
"ומה שכתב המרדכי בפרק השולח דאין החכם מתיר עינוי נפש, ליתא, שהוא בעצמו חזר בו וכתב איפכא בפ' המדיר, והביא מהא דתניא (כתובות עד ב) הלכה אצל חכם והתירה דכח החכם עדיף מכח הבעל, גם המרדכי כ"כ בפ' המדיר, ולא כתב בפ' השולח דברי הרב שאמר דאין החכם מתיר כו', והשמיט אותו דלא סבר ליה הכי, וכן משמע מן התוס' בפ' המדיר באותו דבור שנדרה היא וקים לה איהו, דאמר אף על גב דבנדר של תשמיש ממתנת בנדר של פירות אינה ממתנת אפי' יום א' עכ"ל. אלמא בנדר של תשמיש ממתנת אולי תמצא פתח לנדרו".

מה שכתב שו"ת מהר"י ברונא בשם "מרדכי בפרק השולח" נמצא ב"מרדכי השלם" גיטין פרק השולח (רמז שצו) בכל הנוסחאות של המרדכי (כמבואר בש"נ שם). ומה שכתב מהר"י מברונא בשם "מרדכי בפרק המדיר" נמצא בכל הנוסחאות של המרדכי ב"מרדכי השלם" כתובות פרק המדיר (רמז קצז עמ' קעג).

מובן מדברי מהר"י ברונא:

1 - אם מוצאים 'סתירה' בספר 'מרדכי' של אושטרייך ממסכת למסכת, אין אומרים 'אין להקשות סתירות במרדכי', אלא אומרים 'המרדכי חזר בו', כיון שספר מרדכי של אושטרייך נתחבר על ידי רבינו מרדכי בן רבי הלל, ומובן מאיליו שנתחבר על פני כמה שנים. (וכמו ידיעה של סדר חיבורי הרמב"ם, שפירוש המשניות כתב בתחילת חייו, ובסוף ימיו משנה תורה. כך גם ידיעת סדר המסכתות תלמד אותנו על מסקנת דעתו של המרדכי להלכה).

¹ 1 - שו"ת מהר"י מברונא (סימן נח): 'ומה שכתב המרדכי, דמי שמוציא משכון או שטר הוי כבשעת מתן מעות, במרדכי שלנו ליתא, ואפשר במרדכי דבני רנו"ס, (דבגו) [דבהגהות] אשירי דמהר"ם (הלוי ז"נער) [קלויזנער] כתב נמי פסק זה מן המרדכי'. (כן הגיה בספר אוצר הגדולים חלק ו' עמ' רג והביא דבריו ידידי הרב אהרן גבאי שליט"א בקובץ 'חצי גבורים' ט ניסן תשע"ו עמ' תקסו הערה 34). מדבריו שכתב **ואפשר** במרדכי דבני רינוס¹ מבואר שלא היה בידי מהר"י מברונא ספר 'מרדכי' של ריינוס¹, לכן הוצרך להביא את הפסק הזה מתוך הגהות מהר"מ קלויזנר על קיצור פסקי הרא"ש ש'כתב נמי פסק זה מן המרדכי' – מבואר שספר המרדכי שהיה לפני מהר"מ קלויזנר היה 'מרדכי' של ריינוס¹, וספר המרדכי שהיה לפני מהר"י ברונא היה 'מרדכי' של אושטרייך.

ואכן הדברים ששו"ת מהר"י ברונא כתב 'במרדכי' שלנו ליתא **ואפשר במרדכי דבני רינוס¹**, מופיעים במרדכי שבדפוס וכתבי יד ריינוס ו'מרדכי קטן' בבא בתרא פרק גט פשוט (רמז תרנב), אך בכתבי יד מרדכי אושטרייך (ב ט) ליתא, כמבואר בשנויי נוסחאות שם (מס' 97).

2 - שו"ת מהר"י מברונא סימן רסג (וכן כתב סי' רס): 'ובתקיעת כף גופיה, כתב המרדכי קטן בפרק ב' דשבועות, ומסתמא הוא במרדכי רינוס¹, וז"ל אמנם קצת הדעת מכרעת דלא נהגו בה להחמיר אלא להקל'.

מדבריו שכתב 'כתב המרדכי קטן... ומסתמא הוא במרדכי רינוס¹' – למדנו שלא היה בידי מהר"י ברונא מרדכי דבני ריינוס¹, וכן למדנו, שספר מרדכי קטן הוא "עד נוסח" למרדכי ריינוס¹, לפי שאותו הוא מקצר פיסקה אחר פיסקה על הסדר, ובמקרה שאין לפנינו ספר "מרדכי של ריינוס" אנו יכולים להיעזר לצורך כך בספר "מרדכי קטן".

ואכן הדברים ששו"ת מהר"י ברונא מביא כאן ש'מסתמא הוא במרדכי רינוס¹, כן הם במרדכי שבדפוס וכתבי יד ריינוס ו'מרדכי קטן' מסכת שבועות (רמז תשנו), ובמרדכי אושטרייך ליתא כמבואר בשנויי נוסחאות שם (מס' 45).

2 - **נוסח הדפוס - ריינוס** - בסיסו מיוסד על ספר רבינו מרדכי בן רבי הלל תלמיד מהר"ם, אך בכל מסכת מסדר **נזיקין ומועד**, נוספו בו הוספות רבות. (במרדכי מסכתות סדר **נשים**, כמעט לא קיים המושג 'מרדכי ריינוס', ושתי הנוסחאות כמעט זהות לגמרי).

כל אחת מההוספות יכולה להיות ממקור אחר, ובזה פעלו לעשות סדר בספר "מרדכי השלם" למצוא את המקורות לכל פיסקה, אך לא כל המקורות נפתרו, וחלקן עדיין בגדר תעלומה, וברוך היועץ.

3 - עוד נאמר בדברי מהר"י מברונא, שהמרדכי חזר בו במסכת **כתובות**, ממה שכתב תחילה במסכת **גיטין**. נמצא לפי זה, שסדר חיבור המסכתות על ידי המרדכי היה: **גיטין**, ואחר כך **כתובות**.

4 - אם נדע את סדר חיבור המסכתות של ספר המרדכי מסכת אחר מסכת נוכל להבין היכן חזר בו, וזה מתברר לפי הפניות הקיימות בספר המרדכי ממסכת למסכת, וכן הפניות המלמדות שפירש כל מסכת ומסכת על הסדר, כמו בפרקים ראשונים של מסכת עירובין: **ובפרק הדר אפרש בע"ה**. ובפרק הדר מפנה לפרקים קודמים: **פי' לעיל**. כשהמרדכי יציין לדבריו להלן או במסכת אחרת שטרם פירש יכתוב: **"אפרש בע"ה"**. הפניות אלו הפזורות על פני ספר המרדכי מלמדות את סדר חיבור מסכתות הספר.

והנה מצאנו במקום אחד, שהמרדכי האמיתי אושטרייך במסכת **ביצה** כותב כמה פעמים "פירשתי" או ש"כתבתי" במסכת שבת, מבואר שהמרדכי חיבר תחילה את ספרו למסכת **שבת**, ואחר כך חיבר את ספרו למסכת **ביצה**².

ועתה נראה מה שכתב המרדכי במסכת **שבת** (פרק ראשון רמז רל) בשם **ראבי"ה**:

"ואסור להתענות עד ו' שעות בשבת. (לשון הרי"ף ה, א). **וכתב ראבי"ה** (הל' תענית סי' תתעו) אבל בתפלה ובתלמוד שרי לעסוק ולהתענות, **דקיימא לן כר' אליעזר** דאמר או כולו לכם או כולו לגבוה. ותו מר בריה דרבינא הוה יתיב בתעניתא כולי שתא בר מעצרתא כו'. **ושוב ראיתי בפרק שני דסוכה (ראבי"ה סוכה סי' תרלו) דס"ל כר' יהושע**".

ואחר כך, כתב המרדכי במסכת **ביצה** (רמז תרסט) בשם **ראבי"ה**:

"מר בריה דרבינא הוה יתיב בתעניתא כוליה שתא כו'. (לשון הרי"ף ח, א). **כתב ראבי"ה** (סוכה סי' תרלו) נראה לי דסבירא ליה כר' אליעזר דאמר (טו, ב) או כולו לה' או כולו לכם, **אבל אנן סבירא לן כר' יהושע** דדריש חציו לה' וחציו לכם, הלכך. **הלכך אסור בתענית**. והכי אמרינן פרק שלשה שאכלו (ברכות מט, ב) טעה ולא הזכיר של י"ט בברכת המזון מחזירין אותו משום דאי אפשר ליה דלא אכיל דבר שיתחייב בברכת המזון".

² כך מבואר בהפניות אלו:

1 - מרדכי ביצה פרק א - ביצה שנולדה, רמז תרמט (עמ' תמח) מכ"י אושטרייך: "מת בי"ט ראשון, **פירשתי פרק תולין** (שבת רמז תכו). ובמועד קטן (רמז תסא) **אפרש בע"ה**".

2 - מרדכי ביצה פרק א - ביצה שנולדה, רמז תרנב (עמ' תנ) מכ"י אושטרייך: "עיין פרק כלל גדול גבי השוחט בהמה ועוף בי"ט (שבת רמז שסו)".

3 - מרדכי ביצה פרק א - ביצה שנולדה, רמז תרנה (עמ' תנא): "ובפרק חבית **פירשתי** (שבת רמז תמ במהדו)".

4 - מרדכי ביצה פרק א - ביצה שנולדה, רמז תרסא (עמ' תנד) מכ"י אושטרייך: "הבורר קיטנית כו', עיין פרק כלל גדול".

5 - מרדכי ביצה פרק א - ביצה שנולדה, רמז תרסג (עמ' תנד) מכ"י אושטרייך: "האי נמטא גמא דנרש כו', עיין פרק ביצה אשה" (שבת הגמ"ר רמז תס, במהדורתנו לפני רמז שמה).

6 - מרדכי ביצה סוף פרק א - ביצה שנולדה, סוף רמז תרסז (עמ' תנו) מכ"י ו: עיין פ"ק דשבת גבי נותנין מזונות לגוי בחצר כו'.

7 - מרדכי ביצה פרק ב - יום טוב, רמז תרעו (עמ' תסא) מכ"י: "עיין פרק ואלו קשרים (שבת רמז שפט) ופרק נוטל (שם קמב, ב הגמ"ר ברמז תסד)".

8 - מרדכי ביצה פרק ב - יום טוב, רמז תרפג (עמ' תסד): וגרם כבוי וקרוי כבוי, **פירשתי** בפרק כל כתבי (שבת רמז שצט) וסוף פרק כירה (שם רמז שיז).

9 - מרדכי ביצה פרק ב - יום טוב, רמז תרפד (עמ' תסד) מכ"י אושטרייך: "עיין סוף פרק כל הכלים (רמז תיד)".

10 מרדכי ביצה פרק ב - יום טוב, סוף רמז תרפד (עמ' תסד): עיין פרק כלל גדול (שבת רמז שסו) שם כתבתי לאיסור משם ר"א ממיץ (סי' רעד).

11 מרדכי ביצה פרק ג - אין צדיו, רמז תרפה (עמ' תסה) מכ"י אושטרייך: עיין פרק כל כתבי (שבת קכב, א רמז תט).

12 - מרדכי ביצה פרק ד - המביא כדי יין, רמז תרצא (עמ' תסז) מכ"י אושטרייך: "פרק הבונה (שבת הגהות מרדכי רמז תסא) **כתבתי פלוגתא דרבוותא** אם יש בנין בכלים".

נמצא שתחילת ימיו כתב המרדכי במסכת שבת כדברי ראבי"ה הראשונים דקיימא לן כר' אליעזר, אך שוב ראה שראבי"ה חזר בו ב-3 מקומות האחרים ופסק כדעת כל הפוסקים כר' יהושע³, הוסיף ותיקן בדבריו במסכת שבת "ושוב ראיתי...". לאחר מכן חיבר המרדכי את מסכת ביצה כאן כלל לא הזכיר את ההנהגה אמינא של ראבי"ה לפסוק כר' אליעזר, אלא כתב בסתמא את מסקנת ראבי"ה האחרונה, כדעת כל הפוסקים דקיימא לן כר' יהושע לפי הכלל דר"א שמותי, אם כן קא משמע לן המרדכי שראבי"ה חזר בו לבסוף מפסק זה המיקל, אלא אין להשאיר בתענית בשבת לאחר ו' שעות אפי' אם עוסק בתורה ותפילה.

ועיין אליה רבה (הל' שבת סי' רפח): "ומגן אברהם בסימן קנ"ז כתב ליישב מה שמאריכין בשבת ויום טוב לפעמים דחשבינן שש שעות משעה שקמים ממיטתם, עד כאן. **ואני אומר דסמכין על ראבי"ה שכתב הבית יוסף בשם המרדכי בתחילה**, דמותר כשלומד או מתפלל. וכן באגור סימן ת"א לא הביא לפסק הלכה רק תחילת דברי המרדכי, וכן מצאתי במרדכי הקטן מקלף". והחיד"א בספר מחזיק ברכה או"ח שם (אות א) כתב: "**ועתה ראיתי להרב אליה רבה** אשר בנה ואשר נטע על פי דבריו לישב דברי האגור ומרדכי קטן, **ואין דבריהם מחוורין**". עיין שם באורך.

לפי מה שנתבאר מסקנת המרדכי עצמו בדעת ראבי"ה היא כמו שכתב המרדכי בסוף דבריו במסכת שבת "ושוב ראיתי" דקיימא לן כר' יהושע וכדעת כל הפוסקים, וכמו שכתב בסתמא במסכת ביצה שנתחברה לאחרונה, ואם כן לכאורה רק בדוחק נוכל להקל בדין זה, לפי שנשארנו עם דין הירושלמי המובא להלכה ברי"ף ובפוסקים שאסור להתענות אחר ו' שעות בשבת בכל אופן, אפילו אם עוסק בתורה ותפילה, כמסקנת המרדכי ז"ל במסכת שבת ובמסכת ביצה וכמו שכתב החיד"א ז"ל בספר מחזיק ברכה. כנלענ"ד בעזה"ת.

אשמח ואודה על כל הערה ותיקון.

³ כמבואר באורך במקום אחר, בקובץ "החיד"א בשם אור זרוע".